

RECENZE

Ivo Pospíšil: Labyrint kroniky. Pokus o teoretické vymezení žánru. Edice Literární teorie. Blok, Brno 1986, 191 s.

Ivo Pospíšil věnuje kronice soustředěnou teoretickou pozornost jednak v článkách otištěných v našich i zahraničních odborných časopisech a sbornících (Slavia, Československá rusistika, Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity, Zeitschrift für Slawistik), jednak ve dvou knižních publikacích; první dostala název *Ruská románová kronika* a vyšla ve Spisech filozofické fakulty v Brně roku 1983, druhá má titul *Labyrint kroniky* (Brno 1986, vyšla 1987). Obě knihy jsou v jádru teoretické a často směřují i k řešení některých obecnějších genologických otázek, jak o tom svědčí i podtituly obou prací (*Příspěvek k historii a teorii žánru u Ruské románové kroniky*, *Pokus o teoretické vymezení žánru u Labyrintu kroniky*).

Zaměření na kroniku je pro literární teorii prospěšné, protože v české poválečné literární vědě soustavný průzkum kroniky udělán nebyl. Kronika přitom patří k nejstarším metodám písemnictví pro její způsob zobrazování skutečnosti (viz s. 21).

Pospíšil vychází při výkladech ze znalosti rozsáhlé odborné literatury, naší i zahraniční: v Ruské románové kronice uvádí přes 220 bibliografických údajů a v Labyrintu kroniky téměř 150, přičemž jen málo přes 30 titulů se v obou knihách opakuje.

V centru autorovy pozornosti stojí především *románová kronika*, kterou zkoumal nejprve na ruském materiálu (v první knižní práci to bylo 12 ruských románových kronik), poté rozšířil pohled na materiál český a světový (v bibliografii uvádí více než 60 hlavních použitých textů), což dává možnost konfrontace nejen v rámci jedné národní literatury, ale v rámci různých literatur v jejich časovém vývoji; této možnosti se snaží Pospíšil využít (v popředí stojí materiál ruský a český, s odstupem následuje anglický a německý, ale do autorovy optiky jsou pojaty i příklady z literatury francouzské, polské, španělské či staré prameny řecké, latinské atd.), i když rozsáhlost materiálu mu dovolila zůstat jen u příkladů, jimiž dokládal své teoretické koncepce a závěry.

Mezi oběma monografiemi je úzký vztah, daný nejen autorovou osobou a tematickým zacílením, ale také metodologickými postupy a teoretickými východisky. V Labyrintu kroniky o tom autor říká (s. 9): „*Labyrint kroniky* je volnou nadstavbou mé práce *Ruská románová kronika* [...] Několik závěrů z *Ruské románové kroniky* tvoří výchozí bod dalších úvah; současně však bylo nutno klást další otázky: co je to kronika a jak se zachovává a proměňuje, jaký je vztah kroniky a kroniky románové, kterými literárními žánry se kronika sytila, jakých filozofických popudů využívala, jaké je její tvarové specifikum, zdali proniká i do literatury 20. století a jak, kterých způsobů a postupů jako přirozená součást moderní socialistické literatury využívá.“

Románovou kroniku charakterizuje Pospíšil jako „slovesný tvar, který rekonstruuje harmonický poměr mezi literárními časem a prostorem a svou relativní prostorovou uzavřeností reaguje na převrtnost doby, v níž vznikl — první polovina 19. století“ (Ruská románová kronika, s. 105). V Labyrintu kroniky (s. 21) konstatuje, že vznikla „na průsečíku románového žánru a kronikové metody“, a že se tu „utváří [...] dialog mezi kronikovou lokalitou a ‚velkým světem‘, který vyplývá z porušení celistvého vidění, jehož zbytky nacházíme ještě v kronice“.

Románová kronika však není jediným kronikovým útvarem. Na s. 20—21 rozlišuje Pospíšil čtyři podoby: *kroniku*, což je „historicky zárodečná podoba žánru, která se vyznačuje analistickým

zápisem události“; *romanizovanou kroniku*, která analistický zápis narušuje a zdůrazňuje popisy a zábavnou funkci, čímž směřuje ke krásné literatuře; *románovou kroniku* (tu jsme již charakterizovali) a *kronikalizovaný román*. Pro všechny tyto útvary je příznačné, že se kronika nevyvíjí nepřetržitě, ale po každém novém vstupu do soustavy žánrů navazuje na linii, která byla přerušena (viz s. 20).

Toto třídění je obsaženo v první z pěti kapitol nazvané *Literární žánry a kronika*. Zde Pospíšil nejprve probral názory a koncepce našich i zahraničních teoretiků na genologickou problematiku, a pak se soustředil na kronikový žánr a jeho metamorfózy, přičemž použil časoprostorového kritéria (viz s. 17). Kroniku zasazuje mezi ostatní epické žánry a na příkladech z nejstarších vývojových období rozlišuje „dva principy zobrazení, juxtapoziční, posloupné, kronikové na straně jedné, a „příběhové“ na straně druhé“ (s. 22), které se v průběhu vývoje zejména v románové kronice nejednou prolínají a doplňují. Kronika má tedy hraniční postavení: směřuje k faktografičnosti, ale zařazuje i příběhovost. V souvislosti s románovou kronikou se zabývá Pospíšil i memoáry, které s ní tvoří „osudovou dvojici“. Také memoáry stojí na švu mezi literaturou faktu, publicistikou, literaturou odbornou a literaturou krásnou a příznačný je pro ně mezičasový faktor, bez něhož nemohou jako memoáry fungovat; Pospíšil přitom zdůrazňuje, že důležité je subjektivní pocítování tohoto mezičasového faktoru. Je samozřejmé, že mezi románovou kronikou a memoáry najdeme styčné plochy, ale také podstatné odlišnosti. Pospíšil to vidí tak, že „uvnitř široce pojatých memoárů jsou vidět rozhraní, vytvářející ‚mezery‘, jimiž se proplétá kronika, která jde ‚napřič‘, skrze různé typy memoárové literatury“ (s. 26). Na s. 28 uvádí, že „se románová kronika vklínila do mezery mezi autobiografický román a memoáry“. Memoáry — a zde zejména autobiografický román, útvar umístěný na hranici s literaturou krásnou, k níž už zřetelně tenduje — i kronika se snaží působit dojemem objektivity, což je vyjádřeno zařazováním autentického materiálu, dokumentů, dokladů, v memoárech i obrazovým materiálem; oba žánry řadí události v časovém sledu bez nároku na stupňované kompoziční uspořádání, směřující k pointě; v memoárech je dán začátek i konec vyprávění časovými dimenzemi pamětníкова života, v kronice je tok události rovněž ohraničen časem a je svým způsobem otevřený, atd. Nalézáme však i rozdíly: románová kronika pracuje s „1. explicitním rozhraněním autora a vyprávěče, [...], 2. permanentním střídáním ich-formy a er-formy [...], 3. stylizací vyprávěče do polohy kronikáře, zapisovatele a registrátora události [...], 4. oscilací mezi lidským příběhem, individuálními zážitky (autobiografičností) a popisem prostředí v toku času (kronikálnosti)“ (s. 27—28). Domnívám se, že na rozdíl od kroniky je memoárový žánr labilnější, vágnější, že ho neurčují v podstatě tvarové principy, protože podstatné je obsahové hledisko a vztah autora-vyprávěče k zobrazovaným událostem. Rozdíl mezi kronikou a memoáry je možno vidět i v tom, že kronika může zabírat do minulosti vzdálenější než memoáry. Srovnání kroniky a memoárů je teoreticky podnětné.

Ve druhé kapitole zkoumá Pospíšil filozofické pozadí kronikového žánru a jeho vývoj, který spočívá v dialogu s utilitarismem. Rozebírá myšlenkové koncepce jednotlivých autorů a promítá je do kroniky a do jejího způsobu zobrazování světa, podmíněného dobovými názory i „žánrovým půdorysem“ literatury dané epochy. Vychází jako vždy z konkrétního písemného materiálu, zamýšlí se nad antinomičností jako „principem výstavby románové kroniky a současně způsobem nazírání reality“ (s. 55) a kroniku vidí jako představitelku linie staré — domov — příroda — proti překotně tvořeným užitečnostním modelům, spjatým s linií nové — svět — kultura“ (s. 55).

Třetí kapitola *Žánrové tradice: idyla a elegie* upozorňuje na rys společný idyle a elegii i románové kronice, jímž je „způsob vidění skutečnosti nikoli v dramatických formách, ale v postupně se měnících proporcích materiálního světa“ (s. 60). Idyla a elegie jsou pozorovány jako kronikové protiklady. Nová rozporuplná skutečnost 19. století se do kroniky nedostává, protože kronika spíše obhájí staré, a to například přes konzervace idylických prvků a idylických scén. Kapitola je dovedena až k současnému literárnímu vývoji (viz část *Idyla, elegie a kronikový žánr v socialistické literatuře*).

Zajímavá — zejména také vzhledem k širšímu teoretickému záběru — je čtvrtá kapitola *Tvarování syžetu*. Po nalezení místa kroniky v systému žánrů, po prozkoumání filozofických předpokladů a „žánrového podloží“ v předchozích kapitolách se v této části práce soustřeďuje Pospíšil na tvarovou stránku kronikového žánru. Důkladně se zabývá vymezením fabule a syžetu a představuje různé názory badatelů na jmenované pojmy v oddílech *Fabule a syžet ve viru koncepcí* a *Syžet a kauzálnita*, kde klade otázky o poměru mezi pojmy fabule a syžet a upozorňuje na výsledky daugavpilských syžetologů. Zajímají ho rovněž názory na strukturu syžetu, a zde vedle pojmu syžetová linie a syžetový krok zavádí třetí pojem syžetová entita (je to „uzavřený celek, skládající se z řetězců, které se tak či onak prolínají“ — s. 88). Pak popisuje mechanismy kronikového syžetu („v kronice jde o neukončenou kauzální síť, tj. o takové spojení syžetových entit, v němž existují volné, neobsazené valence“ — s. 92) a své závěry dokládá na posouzení konkrétních kronik (z české literatury jsou to např. A. Jirásek a bratři Mrštíkovi).

Poslední, nejrozsáhlejší kapitola *Kronika a dnešek* zasazuje kronikový žánr do literatury 20. století. Pospíšil na podkladě studia materiálu došel k názoru, že „ve 20. století probíhá proces otírání hranic románové kroniky: ruší se některé její znaky, některé tradiční rysy se naopak rozšiřují. Kronika nezůstává jen sama sebou, ale stává se východiskem rozsáhlejších románových celků“

(s. 99). Dva základní postupy, totiž postup generační a epopejový, a jejich realizace v dílech literatury 20. století, jsou pak předmětem dalšího zkoumání. Položena je i otázka vztahu mezi rodovým, rodinným a generačním románem a jejich poměru ke kronice. Díla, na kterých tu Pospíšil demonstuje své názory, jsou početná a různorodá (z českých autorů jsou zvoleni Vl. Neff, A. M. Tilschová, M. Majerová). Autor monografie poukazuje i na to, že „kroniky jako principu výstavby textu může být také využito v sociálně psychologickém románu, který analyzuje mezilidské vztahy v určitém konkrétním prostředí a stává se znakem obecnějších společenských skutečností“ (s. 110). Všímá si zajímavě kroniky jako podloží mýtu (s. 112—117).

V druhé části páté kapitoly sleduje Pospíšil románovou kroniku v poválečné literatuře. Vhodně upozorňuje, že dialog mezi kronikovou lokalitou a světem, příznačný pro kroniku 19. století a mající do značné míry konzervativní zaměření, je už koncem 19. a na počátku 20. století porušován, a proto dochází v literatuře 20. století k dalšímu vývoji kronikového žánru: „Románová kronika má ve 20. století dvojitou podobu: buď zůstává přestupní stanicí žánrů, nebo otvírá své hranice a přerůstá v jiné žánry, anebo se konečně stává součástí složitých slovesných celků.“ (S. 119) Povahu kronikové lokality ozřejmuje Pospíšil např. na nových dílech z literatury SSSR, z české a slovenské literatury na knihách P. Jilemnického, V. Mináče, B. Říhy, J. Kozáka a J. Matějky. Vidí přitom 3 podoby tradiční kronikové scenerie: jednak se kroniková scenerie přetvořila vnějškově novými postupy, reagujícími na novou společenskou situaci, jednak tradiční kronikovou lokalitu zachovala, jednak se vnitřně přetvářela tím, že do kronikové lokality přicházel „velký svět“ (viz. s. 126). Dále se pak zabývá kronikovým časem (je to otázka velmi důležitá i z hlediska jiných žánrů, např. memoárů) nebo postavou kronikáře: „Románovou kroniku v socialistické literatuře charakterizuje zvýšená míra subjektivizace vypravěče, subjektivizace, která tu však slouží vyšší míře objektivity, celistvému uchopení skutečnosti.“ (S. 129.) Kniha je uzavřena posouzením „klíčového atributu románové kroniky“, což je „dialog mezi lokalitou a „velkým světem““ (s. 131).

Monografie je pojata široce a vychází z bohaté odborné literatury, proto odpovídá také na řadu teoretických otázek, jež je možno aplikovat při studiu dalších epických žánrů. Široké je také vymezení žánru kroniky (posuzováno podle rozebíraných děl), přičemž jsou vyloučeny a sledovány všechny jeho základní žánrové znaky. Autor postupuje logicky jak v oblasti teoretické, tak pokud jde o kroniku a její začlenění do časové linie literárního vývoje. Pozoruhodná je snaha o zařazení románové kroniky do nejsoučasnějšího literárního vývoje. K některým problémům se autor v průběhu výkladu vrací a osvětluje je v nových dimenzích. Důkladnost výkladů tkví často v tom, že autor srovnává protikladné nebo podobné jevy, vytváří dvojice, na nichž může výklady dokumentovat. Celkově posuzováno je Pospíšilova práce příspěvkem k poválečné teoretické literatuře po stránce metodologické, tematické i z hlediska interpretace konkrétních literárních děl.

Vlastimil Válek

Milan Kopecký: České humanistické drama. Odeon (Živá díla minulosti, sv. 104), Praha 1987, 374 s. + 24 obrazových příloh.

Z nečetných novodobých edic české dramatické produkce renesanční doby je výbor připravený Milanem Kopeckým zatím nejobsáhlejší. Z hutného úvodu vydavatelova (s. 7—24; množství věcných informací v něm snesených ani všestranné charakteristiky konkrétních textů neodsouvají do pozadí podstatné rysy historického ukotvení a dalšího vývojeového směřování českého renesančního dramatu), z výběru skladeb i ze způsobu jejich prezentace dnešnímu čtenáři a také z vydavatelova kritického aparátu i komentáře (s. 337—373) je patrné, že jde o edici, která je zatímním završením pro širší veřejnost méně viditelného mnohaletého vydavatelova úsilí badatelského. M. Kopecký přistoupil k přípravě tohoto výboru po více než třicetiletém detailním studiu české renesanční literatury, v němž zřetel k dramatické tvorbě zaujímá u něho trvale přední místo. Výsledky své výzkumné činnosti, uložené do řady dílčích studií i knižních monografií, M. Kopecký později syntetizoval ve vysokoškolském skriptu *Starší české drama* (Brno, UJEP 1981, 1987²). Na tomto dlouhodobém soustředěném vlastním výzkumu staví jeho nejnovější publikace.

Editor v ní zveřejňuje z rukopisů nebo starých tisků v chronologickém sledu dvanáct skladeb vzniklých v časovém úseku od sklonku první poloviny 16. stol. do začátku 17. stol., přičemž tři z nich (1., 3. a 8.) vycházejí tiskem v nové době poprvé. Je to (1) *Hra pěkných přípovědek Mikuláše Konáče z Hodíškova*, vybudovaná na slovním sporu Chudoby a Štěstí, (2) *Tragedie neb Hra žebračů s výrazným sociálně kritickým vyzněním*, (3) biblické drama Jana Záhrobského z Těšinu *Héli*, (4) *Komedia aneb Hra kratičků Šimona Lomnického z Budče*, (5) fraškovitý *Selský masopust*, Tobiáše Mouřenina z Litomyšle (6) *Historia kratochvilná o jednom selském pacholku a od téhož autora* (7) *Vejestupný syn*, dále první česká interludia (8) *Helluo a Judaeus*, (9) *Polapená nevěra* a konečně (10—12) *Dialogi variarum personarum*.